

SIRADIŞI BİR TESADÜF: III. LEO, II YEZİD VE İKONOKLAZM

Hüseyin SALİKOĞLU¹

Araştırma Makalesi

<https://doi.org/10.47088/utad.1296536>

Özet

Bizans tasvir karşıtlığı ve İslam tasvir karşıtlığı birbirinden tamamen farklı iki olgudur. İçerisinde birçok unsur ve dinamiği barındıran Bizans İkonoklazm hareketi köklerini dayandığı Greko-Romen gelenekten almaktadır. Bizans'ta başlayan bu hareketi, İslam dininin etkilediği iddia edilse de bu oldukça sorunlu bir önermedir. İslam dini ortaya çıkmadan çok önce de Bizans toplumunda zaten tasvir karşıtı bir tutum bulunmaktaydı. III. Leo döneminde devlet politikası haline dönüştüğü düşünülen tasvir karşıtı tutumun, Emevi Halifesi II. Yezid döneminde çıkarılan bir fermana dayandırılması bir tesadüften öteye gitmeyecektir. Çünkü İslam dini ortaya çıktığında tasvir karşıtı bir tutuma sahip değildi ve Bizans Tasvir kırılcılık hareketinin bundan çok daha önce de var olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, İslam dininin Bizans Tasvir kırılcılığı üzerine bir etkisi bulunduğu iddia edilemez. Ancak Bizans Tasvir kırılcılığının İslam'daki tasvir karşıtı tutumu etkilediği ileri sürülebilir. Bu yüzden Bizans tasvir kırılcılık hareketinin, İslam tasvir karşıtı tutumu üzerinde bir etkisi olup olmadığını sorgulamak daha akılcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler; İkonoklazm, Tasvir kırılcılık, III. Leo, II. Yezid

AN ODD COINCIDENCE: LEO III, YAZID II AND ICONOCLASM

Abstract

The Byzantine Iconoclasm and Islamic anti-icon attitude are two completely different phenomena. The Byzantine Iconoclastic movement, which contains various elements and different dynamics, stems from the Greco-Roman tradition. Although it is claimed that this movement, which started in Byzantium, was influenced by the religion of Islam, this is a very problematic proposition. Long before the emergence of the religion of Islam, an iconoclastic attitude had already existed in Byzantine society. The iconoclastic attitude, which was thought to have turned into a state policy during the reign of Leo III, is proposed to have started after the edict of the Umayyad Caliph Yazid II. This claim cannot go beyond a coincidence since the religion of Islam did not have an anti-icon attitude during its emergence, and it is well known that the Byzantine iconoclastic movement had existed much earlier than the emergence of Islam. Therefore, it cannot be claimed that the religion of Islam had an influence over the Byzantine iconoclasm. It can however be easily asserted that Byzantine iconoclastic movement may have influenced the anti-icon attitude in Islam. Therefore, it is sensible to question whether the Byzantine iconoclastic movement had an influence over the Islamic anti-icon attitude.

Keywords; Iconoclasm, Leo II, Yazid II.

Giriş

Bizans İkonoklazmı yani tasvir kırılcılık hareketinin nasıl ve neden ortaya çıktığı tarihin tartışmaya açık konularından birini teşkil etmektedir. Bu harekete etki etmiş ya da tetiklemiş olması muhtemel unsurlar arasında Yahudi geleneği, devlet ile kilise arasındaki siyasi ve ekonomik güç mücadelesi, Greko-Romen gelenek ile İslam dininin

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Turizm Fakültesi, e-posta: hsalikoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7054-9259.

etkisi gösterilmektedir. Gerçekten de Bizans tasvir kırıncı hareketine ne neden olmuştu? Bir diğer soru da İslam dininin bu harekete sebep olduğu savı doğru muydu?

Bu araştırmada İslam dininin Bizans tasvir kırıncılığı üzerinde doğrudan bir etkisinin olup olmadığı tartışılacak olduğundan *İkonoklazm* da denen dönemin ortaya çıkışı ele alınacaktır. İslam'ın tasvir karşıtı tutumu ile Bizans tasvir kırıncılığının farklılıkları incelenecektir. Bu bağlamda ilk olarak değerlendirilmesi gereken konu İslam'ın ortaya çıkışında tasvirlerle karşı sergilediği tutumudur. İslam bugün tasvir karşıtı bir yaklaşıma sahip olsa da İslam'ın tasviri yasaklamadığı ve tasvir yasağı ilgili hiçbir ayet olmadığı konusunda yapılmış çalışmalar da vardır.² Kaldı ki bazı halifelerin resimlerinin paralara darp edildiği ve halifelerin yaşadığı sarayların duvarlarının resimlerle süslendiği bilinmektedir. Bugün Ürdün'de bulunan ve 723 yılında Halife II. Velid tarafından yaptırılan Kusayru Amre Sarayı'nın duvarları fresklerle bezelidir.³ Bu da bize Bizans tasvir kırıncılığının ortaya çıktığı dönemde İslam coğrafyasında tasvirlerle karşı tutumun sanılanın aksine çok da katı olmadığını göstermektedir.

Ayrıca çok daha sonraki dönemlerde katılaştıran İslam'daki tasvir karşıtlığı, İslam'ın doğduğu coğrafyada değil, yüzyıllarca Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Şam ile çevresinde ortaya çıkmıştı. Emevilerle birlikte yönetim merkezinin Şam'a taşınması, bürokraside Bizans Devleti'nin taklit edilmesi, Bizans bakiyesi bürokratların muhafaza edilmesi ile Bizans kültürünün tesiri altına girilmişti. Bu nedenden dolayı İslam'ın Bizans tasvir karşıtlığına olan etkisinden çok Bizans'ın İslam'daki tasvir karşıtlığına bir etkisi olup olmadığı sorusunu sormak daha akılcı olacaktır.

Bizans İkonoklazmı

İslam tasvir karşıtlığı ve Bizans tasvir karşıtlığı birbirinden tamamen farklı iki olgudur.⁴ İslam dini ortaya çıkmadan önce de Hristiyanlar arasında tasvir karşıtı görüşler ve tutumlar bulunmaktaydı. Sözelimi; Irenaeus (ö. 180?) kendi döneminde yaşayan Hristiyan Gnostikleri ibadetlerinde tasvir kullandıkları gerekçesiyle sert bir biçimde tenkit etmekteydi. Irenaeus'tan bir yüz yıl sonra yaşamış olan Origenes de benzer şekilde tasvir severleri eleştirmişti. Salamis Piskoposu Epiphanius ise (310-403) dine uygun olmadığı gerekçesiyle bir ikonayı imha etmişti.⁵ Yazdığı *Kilise Tarihi* adlı eseriyle tanınan Caesarealı Eusebius da (263-389) bu görüşün erken temsilcilerinden biriydi. İmparator Constantinus'un kız kardeşi Constantina, Eusebius'dan İsa'nın bir resmini istemiş, Eusebius Constantina'ya İkinci Emir olan (Eski Ahit, Çıkış 20:4,

² K. A. C. Creswell, "The Lawfulness of Painting in Early Islam," *Ars Islamica* 11/12, (1946): 159-166.

³ Katharina Meinecke, "The Encyclopaedic Illustration of A New Empire: Graeco-Roman-Byzantine and Sasanian Models on the Façade of Qasr Al-Mshatta" Şurada; *Using Images in Late Antiquity*, ed., Stine Birk, Troels Myrup Kristensen and Birte Poulsen, (Oxford: Oxbow Books, 2014), 296.

⁴ G. R. D. King, "Islam, Iconoclasm and The Declaration of Doctrine," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 48/2, (1985): 267-277.

⁵ Jan N. Bremmer, "Iconoclast, Iconoclastic, and Iconoclasm: Notes Towards a Genealogy," *Church History and Religious Culture* 88, (2008): 1-17.

beşinci bab 5:8) “Oyma putlara tapınma” yasağını hatırlatarak, Tanrı gibi İsa’nın da bir resim içine hapsedilemeyeceği cevabını vermişti.⁶

Eski Yunan ve Roma sanatında kullanılan tasvirler eski pagan dönemini hatırlattığı için zaten öteden beri mesafeli yaklaşılmaktaydı. Birçok Hristiyan için bu tasvirler, terk edilmiş pagan adetleriydi. IV. yüzyıl başlarında toplanan Elvira (İspanya) Synod’unda “Kiliselerde hiçbir resim ve kilise duvarlarında hürmet gösterilen veya ibadet edilen tasvir bulunmamalı” şeklinde karar alınmıştı.⁷

Peki tasvir neydi ve neden bu kadar önemliydi? İbadet amaçlı kullanılan ikonalar (eikones) İsa’nın ve azizlerin genellikle ahşap üzerine boyanmış iki boyutlu betimlemeleridir. Bazı ikonaların Havari Lukas gibi İsa’nın çağdaşları tarafından yapıldıklarına inanılmaktaydı.⁸ Bu tür ikonaların insan eliyle yapılmamış (acheiropoietai) olduğuna inanılıyordu.⁹ V. ve VI. yüzyıllara gelindiğinde tasvirlerin kiliselerde ve günlük hayatta kullanımı oldukça yaygın bir hâl almıştı. Özellikle İsa’nın khristogramı (İsa sözcününün Eski Yunanca yazılışındaki ilk iki harfi olan Khi-Rho/X-P) ve kuzu şeklinde tasviri ile Meryem Ana ve diğer azizlerin tasvirleri en çok karşılaşılanlar arasındaydı.

Zamanla ikonalar (kutsal tasvirler) toplumda o kadar önemli bir yer edindi ki 691/692’de toplanan Trullo Konsili’nde İsa’nın dini semboller yerine “kendi insani görüntüsü” ile tasvir edilmesi kararı alındı.¹⁰ II. Iustinianus döneminde İsa’nın insani tasviri basılan paralar üzerine darp edilmeye başlandı. Avarların Constantinopolis’i kuşatması sırasında kenti koruduğuna inanılan Meryem Ana tasviri (Blachernai Meryem’i) ile İsa’nın Urfa kralı Abgar’a gönderdiğine inanılan *kutsal mendil* (mandylion) tasvirler arasında en vazgeçilmezleriydi.¹¹

Bir yandan ikonalara saygı ve hürmet artarken diğer yandan da insanlarda kendilerine ait ikonalara sahip olmaya başladı. Tıpkı Tanrı İsa’nın, insan İsa’da tezahür edişi gibi özellikle erken devirlerde yapılmış ikonaların, ilahi güçlerin tezahürleri olduklarına inanılıyordu. Ancak bu ikonalar sayesinde ilahi güçlerle iletişim kurulabileceği gibi bir inanışın oluşmasına sebep oldu. Bu nedenle ikona ile tasvir ettiği kutsal şahsiyet ilişkilendirilmekteydi. Tasvirler, toplumu kutsal şahsiyetlerin şefaati ile bağlayan görünmez bir bağın görünür ifadesi oldu.¹² Sonuçta

⁶ Cyril Mango, *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453: Sources and Documents* (Toronto: University of Toronto Press, 2009), 16-18.

⁷ Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev., Tevabil Alkaç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 295.

⁸ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev., Esra Mert (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 2007.

⁹ Ernst Kitzinger, “The Cult of Images in the Age before Iconoclasm,” *Dumbarton Oaks Papers* 8, (1954): 83-150.

¹⁰ G. E. Von Grunebaum, “Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment,” *History of Religions* 2/1, (1962): 1-10.

¹¹ B.V. Pentcheva, “The Supernatural Protector of Constantinople: The Virgin and Her Icons in the Tradition of The Avar Siege,” *Byzantine and Modern Greek Studies* 26, (2002): 2-41.

¹² Peter Brown, “A Dark-Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy,” *The English Historical View* 88/136, (1973): 1-34.

figürlerin asıl amacı ilahi ve dünyevi hayat arasında bağlantı kurmaktır.¹³ Öte yandan okuryazarlık oranının çok düşük olduğu Erken Orta Çağ'da ikonalar bir eğitim aracı olarak da kullanılmaktaydı. Özellikle kiliselerde bulunan ve İsa ile diğer azizlerin hayatlarından kesitleri anlatan ikonalar bu amaç için de faydalanılmaktaydı.

Tasvire olan hürmet, Hristiyanlığın ortaya çıkışından itibaren hissedilmekteydi. Söz gelimi; Hristiyanlık dininin sembolü olan haç, çarmıhı simgelerken, şarap ve ekmek ise İsa'nın kanını ve etini simgelemekteydi. Dolayısı ile tasvir karşıtlarının dahi tasvirleri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ekmek ve şarap kullanılarak yapılan *Eucharista* (ökarist) ayini Bizans Litürjisini oluşturan öğelerden sadece birisiydi. Zamanla litürji yani Bizans ayin metodu gelişip zenginleşti. Litürjik takvimdeki tören ve yortular için farklı ikonalara başvurulmaya başlandı. Örneğin; Noel yortusu için İsa'nın doğumunu tasvir eden "doğum ikonası" çıkarılıp bu yortuda kullanılmaya başlandı.¹⁴ Bu da ikonaları, litürji'nin vazgeçilmez bir öğesi haline getirdi.

Belki de Bizans tasvir karşıtlığı sebepleri tartışılırken en az değinilen konu litürjidir. Devlet törenlerinde daha fazla varlık göstermeye başlayan ruhban sınıfı, III. Leo'nun tahta çıktığı çağda artık resmî törenlerin ve devlet protokolünün önemli bir unsuru haline gelmişti. İmparator Heraclius'un Sasaniler üzerine düzenlediği sefer sırasında imparatorluk makamına Patrik Sergius vekil olarak bırakılmıştı. Patriklik makamının ve kilisenin gücü giderek artmaktaydı.¹⁵ Özellikle III. Leo tahta çıkmadan önce yaşanan anarşi döneminde bu fazlasıyla hissedilmekteydi. Artık ruhban sınıfı sarayda imparatorlara eşlik eden, onların alacakları kararlarda danışmanlık yapan, askeri sefer öncesi onları kutsayan, kısacası, varlığına muhtaç olunan bir sınıfa dönüşmüştü.¹⁶ Ruhban sınıfının gücünün ve nüfuzunun giderek artmasının bir sebebi de içlerinde ikonaların da bulunduğu çok değerli malların ticaretiydi.¹⁷ Bazı ikonalar seçkin sanatçıların elinden değerli taş ve madenlerle bezeli olarak çıkıyordu. İkona ticareti ve bunun idaresi manastırlardaki rahiplerin tekelindeydi zira bir ikona yapıldıktan sonra bir rahip bu tasviri sınar, eğer ikona sınavı geçebilirse kutsal mahiyet kazanabilmesi için kırk gün boyunca bir manastırda ya da kilisede bekletilmesi gerekirdi.¹⁸ Tüm bu toplumsal gelişmelerin sonucunda ikonalar insanların hayatında o kadar önemli bir yere sahip oldu ki hastalar iyileşmek için şifa veren ikonalara, askerler ise muzaffer olabilmek için askerlerin koruyucusu olan azizlerin ikonalarına ihtiyaç duymaya başladı. Böylelikle ikonalar sadece dini

¹³ Gregory, *Bizans Tarihi*, 211.

¹⁴ Tayfun Kaya, *Ortodoks İkonaları* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014), 129.

¹⁵ Peter Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople: ca. 350-850* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 179.

¹⁶ Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium* (London: Hambledon Continuum, 2007), 104.

¹⁷ Alice-Mary Talbot, *A Monastic World*, Şurada; John Haldon ed., *A Social History of Byzantium* (West Sussex: Blackwell Publishing Ltd., 2009), 274.

¹⁸ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, First Ed., "İkonalar." maddesi.

gereksinimler için kullanılan litürjik objeler değil sosyal hayatın her alanına nüfuz eden bir olguya dönüştü.

Daha önce de bahsedildiği üzere, bir kısım Hristiyanlar erken dönemlerde tasvirlerle karşı çıkmış ve II. Iustinianus hariç imparatorlar bu tartışma içerisinde bulunmamıştı. Ancak III. Leo'nun iktidara gelmesiyle bu durum değişecekti. İmparator II. Iustinianus'un Arap istilaları esnasında doğuda bulunan insan kaynağını batıya tehcir etmesi sonucunda Leo (685-741), ailesiyle birlikte Balkanlara yerleştirilmiş ve bu dönemde orduya katılmıştı.¹⁹ Orduda hızla yükselen Leo, *Strategos* sıfatıyla Anatolikon Theması'nın başına getirildi. Leo, artık Bizans sınırını Arap ordularına karşı korumaktan sorumluydu. İmparator III. Theodosius'a karşı ayaklanan Leo, Constantinopolis Patriğinin de desteğiyle 717'de III. Leo ismiyle taç giydi. III. Leo, son 22 yılda 7 imparator değiştirmiş aynı zamanda Arap ve Bulgar saldırıları arasında sıkışmış bir imparatorluğu devraldı. Tahta çıkışından birkaç ay sonra Mesleme komutasındaki Arap ordusu başkenti kuşattı. Ancak kenti kuşatan Arap donanmasını *Grek Ateşi* adı verilen yeni bir silahla yaktırıp, kuşatmayı kaldırdı.²⁰ Müslümanlar karşısında o güne kadar alınan birçok yenilgiden sonra imparator halkın gözünde bir kahramana dönüştü. Kendisinden önceki güçlü imparatorların yaptığı gibi çok zor günlerden geçen imparatorluğu ayağa kaldırmak için bir dizi girişimde bulundu. İmparatorluğun geçirmekte olduğu zor günlerin ve felaketlerin sebebi neydi? Leo'ya göre; Arap istilası, Bulgar saldırıları, kaybedilen topraklar ve imparatorun sarsılan otoritesi gibi felaketler Tanrı'nın imparatorluğa öfkesinden kaynaklanmaktaydı.²¹

Tüm bu olumsuzlukların üstüne 726'da Thera Adası'nda meydana gelen bir deprem ve volkanik patlama eklenince Leo'nun Tanrı'nın imparatorluğu cezalandırdığı konusunda şüphesi kalmadı.²² Ona göre, Tanrı'nın öfkesinin nedeni ikonalara tapınmaktı. Çünkü ikonalara tapınmak, Eski Ahit'teki On Emir'den ikincisi olan "oyma putlara tapmayacaksın" ilahi emrinin çiğnenmesinden başka bir şey değildi. Tanrının öfkesine daha fazla maruz kalmamak için bir şeyler yapma gereksinimi duymuştu. Diğer imparatorlar gibi kendisi de Tanrının yeryüzündeki temsilcisiydi ve ikonalara tapmak da günahı. Bu sorumlulukla harekete geçen imparator, Büyük Saray'ın giriş kapısı üzerinde bulunan meşhur İsa ikonasını kaldırttı ve onu sade bir haç işaretiyle değiştirtti. 730'a gelindiğinde ruhban sınıfı arasında da tasvir yanlılarının ve karşıtlarının safları belirginleşmişti. Tasvir karşıtlarının safını seçen III. Leo, Constantinopolis Patriği Germanus'u tasvir karşıtı bir beyanat vermeye zorladı. Germanus bunu kabul etmeyince onun yerine Anastasius'u patrik olarak atadı. İmparatorun bu hareketi hem başkentte hem de Latin Batı'da büyük bir

¹⁹ Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium* (London: Yale University Press, 2015), 86-87.

²⁰ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society* (California: Stanford University Press, 1997), 349.

²¹ Treadgold, *A History of the Byzantine State*, 350.

²² John Haldon, *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of A Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 88.

muhalefete yol açtı. Bu olayın ardından bazı ayaklanmalar da meydana geldi. Ancak bu ayaklanmaları tasvir yanlılarının başkaldırısı olarak okumak ve önceki yüzyıllarda meydana gelenlerden farklı olduğunu düşünmek oldukça zordur zira henüz tasvir karşıtı resmi bir ferman yayınlanmamıştı.

Esasen *İkonoklazma* denen tasvir karşıtı dönemin ne zaman başladığı ve bunun III. Leo döneminde resmi olarak başlatılıp başlatılmadığı da kesin değildir.²³ Bununla birlikte III. Leo'nun Germenikeia'lı (Maraş) olduğunu ve yine bu bölgeden bir piskopos olan Nakoleialı (Seyitgazi) Constantinus ile Claudiopolisli (Bolu) Thomas'ın kendilerine bağlı kiliselerde ikonalara hürmeti, tasvir kırıcı hareketin başladığı varsayılan 730'dan önce yasakladıkları bilinmektedir.²⁴ Azledilen Patrik Germanus'un Claudiopolisli Thomas'a yazdığı bir mektupta eğer tasvir kırıcı harekete destek verilirse kilisenin yanılmazlığı ve hatasızlığının tartışmaya açılacağı kaygısını paylaştığı bilgisine de sahibiz.²⁵ Patrik Germanus, 730'dan sonraya tarihlenen bu mektubunda imparatorlukta resmi bir ikona kırıcılık yasağından bahsetmemektedir.²⁶ Germanus'un asıl endişesi tasvir karşıtı bir kararın kilisenin o güne kadar verdiği kararları tartışmaya açabileceğinden bunun kilise açısından bir skandala dönüşmesi konusundaki korkusudur.

İddia edildiği gibi İmparator III. Leo gerçekten de tüm imparatorlukta ikonaların kaldırılması için bir ferman yayınlamış mıydı? Elimizde bunu kanıtlayacak hiçbir güvenilir belge bulunmamaktadır.²⁷ Tasvir karşıtlığının bu imparator döneminde başladığını iddia eden yazılı belgelerin tümü tasvir yanlıları tarafından yazılmıştır. Bu belgeler aynı zaman da tasvir karşıtı imparatorları Yahudi ve Arap tesiri altında olmakla da suçlamaktadırlar.

Ancak elimizde bu dönemden kalma az da olsa bazı belgeler bulunmaktadır. Bunların en bilinenleri şunlardır;²⁸

1-Constantinopolis'li Piskopos Germanus'un Claudiapolis'li Thomas'a mektubu. (724)

2-Şamli Yahya'nın (726-749) *Kutsal İmgeleri Kınayanlar Üzerine Üç Savunma* adlı kitabı.

3-Kudüslü Papaz Yahya'nın VII. Ekümenik Konsil'in 5. Açılış konuşması. (787)

4-Yine bu Konsil'de Piskopos Tarasius benzer görüşleri dile getirmiştir. (787)

²³ Cyril Mango, ed., *The Oxford History of Byzantium* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 155.

²⁴ Jonathan Shepard, ed., *The Cambridge History of The Byzantine Empire: c. 500-1492* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 279.

²⁵ Leslie Brubaker ve John Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era: c. 680-850 A History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 106.

²⁶ Brubaker ve Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era*, 152.

²⁷ Brubaker ve Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era*, 119.

²⁸ Alexander A. Vasiliev, "The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A.D. 721," *Dumbarton Oaks Papers* 9/10, (1956): 23-47.

5-Theophanes'in Kronografyası. (810-815)

6-Patrik Nicephorus'un *Kısa Tarihi* (814-815)

Yukarda sayılan belgeler, III. Leo'nun tasvir karşıtı tutumunu onun Arap ve Yahudi etkisi altında olmasına bağlamaktadırlar. Ancak bu belgelerin tümü tasvir yanlısı oldukları için sıkıntı çeken kişiler tarafından yazılmıştı. Tasvir karşıtlarının ne tür sebeplerle tasvirlerle karşı olduklarını bilemiyoruz çünkü 787'de ve 843'te alınan kararlarla tasvir karşıtlarına ait tüm metinler imha edilmişti.²⁹ Özellikle Nicephorus ve Theophanes'in metinlerinde geçen "İslam etkisi" bir suçlama, hakaret ve aşağılama unsuru olarak kullanılmıştı.

Daha önce de belirtildiği üzere ilk tasvir kırıci dönemi anlatan temel kaynaklardan birisi Theophanes (Confessor/Günah çıkartıcı 760-818), diğeri Patrik Nicephorus'tur (758-828). Her iki tarihçi de tasvir yanlısıydı ve bu dönemde ıstırap çekmişlerdi. Elbette ki yazılarında tasviri yasakladığını iddia ettikleri İmparator III. Leo için olumsuz şeyler yazmaları anlaşılabilir bir durumdur. Bu yüzden de onu, Yahudi veya Müslüman sapkınların tesiri altında tasvir kırıci dönemi başlattığını söyleyerek yaftaladılar. Yani hem devletlerinin hem de dinlerinin düşmanlarının tesiri altında olmakla suçladılar. Theophanes'in iddiasının aksine III. Leo'nun tasvir karşıtı hareketine neden olan şey onun *saracen kafalı* (Müslüman kafalı) olması değil Claudiopolis (Bolu) piskoposu Thomas ve Nakoleia (Seyitgazi) piskoposu Constantinus gibi tasvir karşıtı din adamlarının tesiri altında olmasıydı. Elimizde tasvir yanlıları tarafından yazılmış birçok belge olmasına karşın tasvir karşıtlarının görüşlerini anlatan neredeyse hiçbir belge günümüze ulaşmamıştır. Günümüzde bazı araştırmacılar, İslam'ın Bizans tasvir kırıclığı üzerinde etkisi olduğu görüşünü öne sürerken Theophanes ve Nikephoros gibi tasvir yanlısı tarihçilerinin görüşlerini temel almaktadırlar.

Peki Theophanes'in iddiası doğru olabilir miydi? Theophanes'e göre; Arap bir vezir ile Yahudi bir büyücü İmparator Leo'yu etkileyerek tasvir karşıtı bu kararı aldırmişti.³⁰ Oysa ki Leo döneminde Yahudilere takibat yapılmış ve vaftiz olmaya zorlanmışlardı. Aynı zamanda Araplar ile savaş halindeydi.³¹ İçeride Yahudilerle dışarıda Müslümanlarla mücadele eden imparatorun Theophanes'in iddia ettiği gibi Yahudilerin ve Müslümanların tesiri altına girmiş olabilmesi olasılık dahilinde değildi.

II. Yezid ve Tasvir Karşıtı Fermanı

III. Leo tahta çıktıktan üç yıl sonra II. Yezid de Emevi Devletinde halife olmuştu. II. Yezid'in iktidarında oldukça ilginç tesadüfi bir gelişme yaşandı. II. Yezid (720-724) kendi yönetimi altındaki kiliselerde bulunan ikonaların kaldırılması için bir emirname

²⁹ Judith Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of A Medieval Empire* (London: Penguin Books, 2008), 113.

³⁰ Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Çev., Cyril Mango ve Roger Scott (New York: Oxford University Press, 1997), AM 6215.402.

³¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev., Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 150.

yayınladı. Uzun zamandan beri Bizans toplumunu meşgul etmekte olan tasvir tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde İslam dünyasındaki tasvir karşıtı ilk resmi yasak Emevi halifesi II. Yezid tarafından yayınlandı (723). Bu fermanın yayınlamasından çok önce başlayan Bizans'taki ikona karşıtı hareketi II. Yezid'in koyduğu yasağın sonucu olarak göstermeye çalışan yaklaşım bu konudaki kafa karışıklılığının temel nedenlerinden biridir. İslam coğrafyasındaki kiliselerde kullanılan tasvirleri yasaklayan bu ferman sıklıkla Bizans tasvir yasağının öncüsü ya da bu yasağı şekillendiren bir ferman olarak kabul edilmektedir.³² Oysaki Müslüman bir Halifenin ikonaları yasaklamasından sadece birkaç yıl sonra Bizans imparatoru III. Leo'nun tasvir karşıtı bir tutum izlemesi arasında bir ilişkinin olduğu ya da II. Yezid'in fermanının III. Leo'nun tasvir karşıtı bir tutum izlemesine yol açtığını söylemek tesadüfi olarak ortaya çıkmış ve kendine özgü dinamikleri olan iki farklı toplumu bir bütün olarak değerlendirmekten başka bir şey değildir. Çünkü Bizans toplumu II. Yezid'in fermanından çok önce de tasvir severler ve karşıtı tutum sergileyenlerin bulunduğu iki kampa ayrılmıştı.

Bizans toplumundaki bu iki kampın oluşmasında coğrafi ve bölgesel farklılıkların da rol oynadığı öne sürülebilir. Doğu, ikona kırıcılığı savunurken Batı ikonalara tapınmayı desteklemekte, ikona kırıcılık Doğu'ya özgü hatta "semitik" özellikler taşıırken, ikona destekçiliği simgesel Yunan sanatının geleneksel öğretilerini içermekteydi ve bütün bu karşıtlıklar aslında Bizans uygarlığı içindeki Doğulu ve Batılı unsurlarının çarpışması anlamına geliyordu.³³

İkona kırıcı imparatorların tümünün Doğu kökenli olduğu unutulmamalıdır. III. Leo Germenikeialı (Maraş) ya da Doğu'da bir bölge olan Isauria'dandı. V. Constantinus da III. Leo'nun oğludur, dolayısıyla o da doğu kökenli bir imparatordu. Diğer ikona kırıcı İmparator, V. Leo da bir Ermeni'ydi. Buna karşın tasvir yanlısı imparatoriçelerin ikisi de batı kökenlidir. Bunlar; Yunan soyundan gelen Irene ve Paphlagonia eyaletinden Theodora'dır.³⁴ Yöneticiler ve onların ikonalara bakışları sadece tesadüflerden ibaret değildi. Yunan kültürünün çok daha az nüfuz edebildiği bu dağlık yerlerden olan imparatorların tasvirlerle yaklaşımı da farklı olmuştu. Aslında bu var olagelen bir başka sorunun da göstergesiydi. Zaten Arap istilaları ile büyük ölçüde toprak kaybeden imparatorluğun Doğu'da Araplara ve Batı'da Bulgarlara karşı mücadele ederken içeride de dinî tartışmalar nedeniyle bölünüp zayıflamasına tahammül edilemezdi. *Azizler Kültü* denen ve imparatorluğun farklı yerlerinde farklı azizlere gösterilen ibadet biçimi de merkezi bir kilise otoritesi kurmayı imkânsız hale getirmekteydi.³⁵ Azizler Kültü'nün en önemli ögesi ikonalar idi. Bu kültürün meydana getirdiği dinsel farklılık imparatorluğu içeride zayıf kılmaktaydı.

³² Christian C. Sahner, "The First Iconoclasm in Islam: A New History of the Edict of Yazid II (AH 104/AD 723)," *Der Islam* 94/1, (2017): 5-56.

³³ Gregory, *Bizans Tarihi*, 212-213.

³⁴ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 295.

³⁵ Brown, "A Dark-Age Crisis," 28.

Merkezi kilisenin otoritesinin tahsis edilebilmesi için ikonalar üzerinden bu zafiyetle savaşıma yoluna gidilmiş olmalıydı.

Doğu kökenli bir imparator olan III. Leo, kendi iktidarından önce sarsılan “tanrının vekili imparator” fikrini ihya etmeye çabalamıştı. Pagan Roma İmparatorluğu’nda hem imparator hem de baş rahip (Pontifex Maximus) unvanı taşıyan imparatorlar, Hristiyan döneme gelindiğinde dünyevi ve dinî iktidarın temsilcisine dönüşmüştü.³⁶ III. Leo, kendisinin doğal hakkı olarak gördüğü dinin temsilcisi sıfatını da etkin olarak kullanmak istiyordu. Latin Batı’nın aksine Bizans’ta kilise ve devlet arasında bir kopmayı hiç yaşamamıştı.³⁷ *Caesaropapism* de denen hem dünyevi hem de dinî iktidarın temsilinin III. Leo’da toplanması çok da kolay olmayacaktı zira kendi iktidarına gelinceye kadar ruhban sınıfı önemli bir güç haline gelmişti. Ruhban sınıfının artan gücünü kırmak halk üzerinde sınırsız bir güce sahip olmayı da beraberinde getirecekti. Esasen manastırların ekonomik gücünü kırmaya yönelik bu hareket, manastır keşişleri tarafından din dışılık ve sapkınlık olarak yaftalanacaktı.

Vergiden muaf olan manastırlar, sahip oldukları geniş arazilerde her türlü tarım ürününü elde edip satmaktaydı ve el yazmalarından ikonalara kadar ticari değeri yüksek dinî objeler üreterek zenginleşen önemli bir ekonomik güce dönüşmüşlerdi. Bu ekonomik güç manastırların nüfuzunun giderek artmasını sağlamıştı. Kilise ve manastırların bu ekonomik gücü iktidar için iştah kabartıcıydı. Zira Papa II. Gregorius, III. Leo’nun tasvir karşıtı tutumunu eleştirdiğinde imparator bunu bir fırsata çevirmiş ve Papalığın nüfuz bölgesinde olan Güney İtalya, Sicilya, Balkanlar ve Yunanistan’ı Constantinopolis Patrikliğine bağlayıp bu bölgelerden gelen gelirlere de el koymuştu.³⁸ Bunun yanında ikona sevgisinin artan etkisi paganizmin yeniden canlanabileceği tehdidini de doğurduğundan bu ilerlemeyi durduracak bir dinî reform da gerekliydi. Leo, sadece dinî anlamda bir reform girişiminde bulunmamıştı söz gelimi hukuk alanında da bir reforma imza atarak *Ekloga* isimli kanunları çıkartmıştı. Bununla da yetinmeyip imparatorluğun askeri ve mali sistemini revize etmişti.³⁹

Sonuç

III. Leo son birkaç yüzyıldır imparatorluğun içinde bulunduğu sıkıntıları ikonalara tapılmasından dolayı Tanrı’nın verdiği bir ceza olarak algılamaktaydı. Böylelikle kendisinden önce tasvir yanlıları ve karşıtları olarak safları belirginleşen ruhban sınıfı arasında tasvir karşıtları yanında saf tutmuştu. Baskıcı, inatçı ve reformist kişiliği ile birleşen bu görüşü ikona karşıtlığının ortaya çıkmasına yol açmıştı.

³⁶ Nicholas N Patricios, *The Sacred Architecture of Byzantium: Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches* (London: I. B. Tauris, 2014), 24.

³⁷ John Elsner, “Image and Iconoclasm in Byzantium,” *Art History* 11/4, (1988): 471-491.

³⁸ Herrin, *Byzantium*, 109.

³⁹ Leslie Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm* (London: Bristol Academic Press, 2012), 26.

Bizans tasvir kırılcılığı ve İslam'ın tasvir karşıtlığı tesadüfi olarak aynı tarihlerde ortaya çıkmasına karşın kesinlikle birbirlerinden farklı nedenlere sahiplerdi. Bizans tasvir kırılcılığı, içerisinde birçok teolojik tartışmayı barındırırken, İslam tasvir karşıtlığı daha farklı bir güdü ile ortaya çıkmıştı. Bizans tasvir karşıtlığında tasvir yapılan kutsal kişinin doğasının tasvirde oluşup oluşmadığı ya da İsa özelinde onun hangi doğasının oluştuğu tartışılırken İslam tasvir karşıtlığı cahiliye dönemi alışkanlıklarını ortadan kaldırmak amacını taşımaktaydı. Bir diğer farklılık ise Bizans tasvir karşıtlığında sadece kutsal kişilerin betimlenmesine karşı çıkılırken İslam tasvir karşıtlığında her türlü insan ve hayvan betimlenmesine karşı çıkılmaktaydı.⁴⁰ İslam'ın ortaya çıkış döneminde tasvirlerle karşı tutumun çok da katı olmadığı bilinmekteydi ve hatta Bizans tasvir kırılcılığı katliam boyutlarına ulaştığında kendilerini ve ikonalarını kurtarmak isteyenlerin İslam'ın hüküm sürdüğü coğrafyalara sığınmışlardı.⁴¹

İslam'ın ortaya çıkışından önceki dört yüzyıl boyunca var olan tasvir karşıtı Hristiyan görüşün Bizans'taki tasvir kırılcılığın sebebi olarak görülmemesi tarihsel olgu ve gerçekleri göz ardı etmektir. Tasvir kırılcılığın kökenini İslam ya da Yahudi geleneğinde aramak yerine Bizans toplumunun kendi dinamikleri içinde aramak gerekir. Ayrıca III. Leo döneminde tasvir karşıtı bir yasak getirilmiş olsa dâhi bunun arkasındaki motivasyonu İslam etkisine bağlamak da temelsiz bir sav olacaktır. Zira pagan dönemden beri süregelen kutsal tasvirlerle saygı ve bu geleneğin biraz anlam değiştirerek Bizans toplumunda devam ettirildiği gerçeğinden hareketle tasvirlerle karşı toplumun kendi içinde geliştirdiği tasvir karşıtı refleks kolaylıkla anlaşılabilir. Tasvir üretimi ve dağıtımını sayesinde zenginleşen manastırların ve tasvirlerle gösterilen abartılı saygının denetime alınabilmesi amacıyla III. Leo'nun sergilediği tasvir karşıtı tutumu Yahudi ya da İslam geleneğiyle ilişkilendirmek Bizans kültürünün kendi içerisinde geçirdiği özgün değişiklikleri göz ardı etmek demektir.

İçerisinde Greko-Romen gelenek, Caesaropapism, teolojik tartışmalar, litürjik değişiklikler gibi İslam'ın ortaya çıkışından çok önce de var olan, kendine özgü birçok farklı olguyu barındıran Bizans tasvir kırılcılığı üzerinde İslam'ın etkisi olduğunu iddia etmek olası görünmemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır

Kaynakça

Bremmer, Jan N. "Iconoclast, Iconoclastic, and Iconoclasm: Notes Towards a Genealogy," *Church History and Religious Culture* 88, (2008): 1-17.

⁴⁰ Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm*, 124.

⁴¹ Stephen Gero, "Notes on the Byzantine Iconoclasm in the Eight Century," *Byzantion* 44/1, (1974): 23-42.

Brown, Peter. "A Dark-Age Crisis: Aspects of the Iconoclastic Controversy," *The English Historical View* 88/136, (1973): 1-34.

Brubaker, Leslie ve John Haldon. *Byzantium in the Iconoclast Era: c. 680-850 A History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Brubaker, Leslie. *Inventing Byzantine Iconoclasm*. London: Bristol Academic Press, 2012.

Creswell, K. A. C. "The Lawfulness of Painting in Early Islam," *Ars Islamica* 11/12, (1946): 159-166.

Elsner, John. "Image and Iconoclasm in Byzantium," *Art History* 11/4, (1988): 471-491.

Eyice, Semavi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik Toplumsal Vakfı, 1993.

Gero, Stephen. "Notes on the Byzantine Iconoclasm in the Eight Century," *Byzantion* 44/1, (1974): 23-42.

Gregory, Timothy E. *Bizans Tarihi, Çev., Esra Mert*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Grunebaum, G. E. Von. "Byzantine Iconoclasm and the Influence of the Islamic Environment," *History of Religions* 2/1, (1962): 1-10.

Haldon, John. *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of A Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Jonathan Harris, *Constantinople: Capital of Byzantium*. London: Hambledon Continuum, 2007.

Harris, Jonathan. *The Lost World of Byzantium*. London: Yale University Press, 2015.

Hatlie, Peter. *The Monks and Monasteries of Constantinople: ca. 350-850*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Herrin, Judith. *Byzantium: The Surprising Life of A Medieval Empire*. London: Penguin Books, 2008.

Kaya, Tayfun. *Ortodoks İkonaları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014.

King, G. R. D. "Islam, Iconoclasm and The Declaration of Doctrine," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 48/2, (1985): 267-277.

Kitzinger, Ernst. "The Cult of Images in the Age before Iconoclasm," *Dumbarton Oaks Papers* 8, (1954): 83-150.

Mango, Cyril ed., *The Oxford History of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Mango, Cyril. *The Art of the Byzantine Empire, 312-1453: Sources and Documents*. Toronto: University of Toronto Press, 2009.

Meinecke, Katharina. "The Encyclopaedic Illustration of A New Empire: Graeco-Roman-Byzantine and Sasanian Models on the Façade of Qasr Al-Mshatta" Şurada; Birk, Stine ed., *Using Images in Late Antiquity*, Troels Myrup Kristensen and Birte Poulsen. Oxford: Oxbow Books, 2014.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*, Çev., Fikret Işılta. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Patricios, Nicholas N. *The Sacred Architecture of Byzantium: Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches*. London: I. B. Tauris, 2014.

Pentcheva, B.V. "The Supernatural Protector of Constantinople: The Virgin and Her Icons in the Tradition of The Avar Siege," *Byzantine and Modern Greek Studies* 26, (2002): 2-41.

Sahner, Christian C. "The First Iconoclasm in Islam: A New History of the Edict of Yazid II (AH 104/AD 723)," *Der Islam* 94/1, (2017): 5-56.

Shepard, Jonathan ed. *The Cambridge History of The Byzantine Empire: c. 500-1492*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Talbot, Alice-Mary. *A Monastic World*, Şurada; John Haldon ed. *A Social History of Byzantium*. West Sussex: Blackwell Publishing Ltd., 2009.

Theophanes Confessor, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, Çev., Cyril Mango ve Roger Scott. New York: Oxford University Press, 1997.

Treadgold, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press, 1997.

Vasiliev, Alexander A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev., Tevabil Alkaç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.

Vasiliev, Alexander A. "The Iconoclastic Edict of the Caliph Yazid II, A.D. 721," *Dumbarton Oaks Papers* 9/10, (1956): 23-47.